

això amb un seguit d'exemples i de casuística que porten l'arqueòleg i el zooarqueòleg a detectar i a analitzar aquests contextos. En aquest capítol, a més a més, s'apunta la importància que tenen certes parts dels animals més enllà de la seva contribució càrnia, com ara els usos medicinals, i també la informació que poden aportar les marques sobre les carcases animals a l'hora de reconstruir els processos d'escorxament i d'esquarterament.

Finalment, i encara que a l'índex no puguem trobar un capítol que porti per nom *Discussion*, el capítol 10, *Studying human-animal relations*, en seria un bon exemple. Es tracta d'un seguit de pàgines on l'autora torna a reafirmar-se en les intencions del llibre: tenir en compte tots els elements tractats, aspectes socials i també simbòlics dels animals com a éssers vius, però també dels animals com a carn. Per tant, que es valori aquest nou vessant interpretatiu i la nova lectura que se'n pot fer des dels estudis zooarqueològics. L'autora, a més a més, utilitza aquest darrer capítol per a parlar d'altres aspectes no tractats de manera tan extensa al llarg del llibre, com ara les patologies animals i la importància de la tafonomia més enllà de les mateixes alteracions, sobretot per a comprendre la dinàmica que té lloc des del conjunt animal viu que estaria en el jaciment estudiat, fins al conjunt que perdura al llarg del temps i que recuperem en les excavacions arqueològiques. A l'últim, determina la importància decisiva de l'estudi dels contextos perquè en puguem extreure el màxim d'informació.

Creiem, doncs, molt encertada l'aparició d'aquest títol, ja que considerem de gran importància la línia interpretativa dels aspectes socials a partir dels estudis zooarqueològics. No hi ha cap mena de dubte que, gràcies a l'extensa bibliografia i a la capacitat de síntesi de l'autora, aquest llibre és un molt bon punt de partida per a tothom que hi pugui estar interessat.

Així i tot, *Social Zooarchaeology* és pobre pel que fa al material gràfic, ja que la publicació només inclou dues taules; malgrat que ens obre un gran ventall sobre els diferents conceptes als quals podem recórrer quan es tracta de valorar quines eren les relacions entre els éssers humans i els animals, i per tant ser un molt bon compendi, trobem a faltar mapes, fotografies, taules, etc. per a acabar d'il·lustrar l'enorme quantitat d'informació donada.

Laia Font Valentín

EARLE, Timothy K. i KRISTIANSEN, Kristian (eds.), *Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe and Scandinavia Compared*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 303 p., ISBN 978-0-521-74835-3.

Presentem la ressenya del llibre *Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe and Scandinavia Compared*. Es tracta d'una obra editada per Timothy K. Earle i Kristian Kristiansen per a posar al dia els coneixements de les societats de l'Edat del Bronze en

l'àmbit europeu. La base d'aquesta obra és un projecte de recerca internacional de més de deu anys de trajectòria i amb la col·laboració de vuit universitats europees i dels Estats Units. El principal objectiu del projecte era analitzar i aprofundir en el coneixement de l'Edat del Bronze en tres àrees europees representatives a escala continental. Les regions estudiades van ser les següents: Sicília en referència a l'àmbit mediterrani, Hongria per a l'Europa central, i el sud d'Escandinàvia per a l'estudi de l'Europa nòrdica. Així doncs, amb l'estudi de microregions dins d'aquestes àrees i de jaciments concrets (Tanum, Thy, Százhalombatta i Monte Polizzo) els diversos autors ens presenten una anàlisi exhaustiva i detallada dels món domèstic, l'economia, els assentaments i el paisatge de l'Edat del Bronze. Un dels punts més interessants del projecte de recerca és la tria de les metodologies que els investigadors han fet servir. En els tres casos d'estudi, i en la mesura que ha estat possible, han fet servir mètodes d'anàlisis similars perquè els diversos estudis siguin comparables. Els resultats són força interessants; es pot veure com les diferències pel que fa a l'organització interna dels assentaments i a les economies domèstiques queden compensades per la mateixa tendència a les tres àrees en l'organització del paisatge circumdant relacionat amb la gestió de ramats de d'ovelles i d'altre bestiar. De la mateixa manera, els editors del llibre també proposen innovacions útils per a la resta d'investigadors en l'esfera teòrica i metodològica per a l'estudi de l'arqueologia del paisatge i la seva relació amb la història dels assentaments.

A continuació comentarem els vuit capítols del llibre que proporcionen al lector una nova i acurada aproximació de la complexitat social i econòmica de l'Edat del Bronze.

La introducció del llibre i el primer capítol estan destinats a situar el lector en l'espai i la cronologia de l'obra; és a dir, a la contextualització del projecte de recerca origen d'aquesta obra. Els editors aprofiten per a donar una visió global de la Prehistòria recent europea centrant-se en l'Edat del Bronze. El seu focus d'interès, molt encertat per a entendre la resta de capítols, és l'anàlisi dels marcs teòrics emprats, majoritàriament dins d'una perspectiva multiescalar (teoria dels assentaments, xarxes d'intercanvi, biografies dels objectes...). Com a contrapunt d'aquest marc general, els autors també presenten una breu descripció de la Prehistòria recent al sud d'Escandinàvia, Hongria i Sicília. Alhora ens presenten la metodologia utilitzada a diverses escales: paisatge, assentament i espai domèstic.

El segon capítol està centrant en l'estudi del paleopaisatge i està coordinat per l'investigador Charles French. Es tracta de la presentació de les dades pol·líniques, geoarqueològiques i de les anàlisis dels sòl dutes a terme als quatre jaciments estudiats. El més interessant de tot és com en aquest capítol es lliga la interpretació de les dades amb el context general que es tracta al primer capítol. Els investigadors van detectar un gran canvi en el paisatge a totes les regions entre el segon i el primer mil·lenni BC, sobretot durant el Bronze final i l'Edat del Ferro. En els tres casos es relaciona amb una tala massiva de les zones boscoses per a destinar-les a l'agricultura i a espais de pastures. En aquest context, d'extensions de terrenys sense massa boscosa, s'integren perfectament grans construccions tumulars i assentaments amb potents estructures on fàcilment podrien demostrar la seva importància a les persones que es movien a través d'aquells paisatges. De la mateixa mane-

ra, aquests monuments serien referències per als viatgers que anirien a peu, a cavall o amb carro per aquells camins. Reflexions com aquestes, acompanyades de quadres i figures molt aclaridores i útils, fan que aquest sigui uns dels millors capítols del llibre.

Pel que fa al tercer, quart i cinquè capítol, crec que paga la pena d'analitzar-los tots plegats. El primer està centrat en els patrons d'assentament a escala regional i està dirigit per Timothy K. Earle i Michael J. Kolb. Pel que fa al segon, està centrat en l'estructura dels assentaments i la seva organització, i està escrit per Magnus Artusson amb la col·laboració d'altres investigadors. I el darrer tracta sobre les unitats domèstiques i la seva organització en l'àmbit individual, coordinat per Marie Louise Stig Sorensen. Tots tres capítols ens ofereixen una perspectiva multiescalar dels assentaments de l'Edat del Bronze. La visió que ens ofereixen és molt útil per a entendre per què les societats prehistòriques s'articulen de manera modular, però variable. Cada nivell d'organització (polític, comunitari o familiar) té dinàmiques pròpies que van ser equilibrades o no amb grans formacions «estats», segons els autors.

Per intentar analitzar els canvis en els patrons de poblament al tres nivells de què hem parlat abans, els investigadors han realitzats intervencions i prospeccions sistemàtiques a les grans àrees d'estudi situades a Escandinàvia, Hongria i Sicília. L'objectiu a cadascuna de les regions era identificar, datar i descriure assentaments de la Prehistòria recent. Cada mètode d'intervenció s'ha adaptat a les condicions locals, però com molt bé recalquen al llibre «our objectives were always to describe sites according to criteria that would be comparable across the time and across the three regions» (p. 57). Amb aquesta metodologia els autors proposen la hipòtesis que a les tres àrees es va desenvolupar una jerarquia en els assentaments que es reflectiria en una organització política del tipus cabdillatge. En relació amb això, és interessant com al sisè capítol, on el centre de l'estudi són els hàbitats, s'analitzen comparativament els usos dels espais en les tres àrees i la seva organització en relació amb aquestes jerarquies socials. Aquest capítol presenta un material gràfic molt interessant. Per una banda, hi ha una bona quantitat de mapes i de plantes dels assentaments, que ens permeten ubicar-los perfectament en referència al text. I per l'altra banda, tenim moltes imatges de les intervencions i de les estructures arqueològiques documentades. A l'últim, també cal remarcar que hi ha diverses reconstruccions de l'orografia i dels paisatges dels jaciments de l'Edat del Bronze, de manera que és molt fàcil visualitzar les idees que els autors ens presenten.

De la mateixa manera, el sisè capítol està centrat en les estratègies de subsistència d'aquestes comunitats. Com ja hem comentat, el caràcter d'aquest llibre és molt integrador i pluridisciplinari. Per aquest motiu, la bioarqueologia hi és molt present. Aquest capítol posa en relleu els estudis sobre restes vegetals i animals, i la seva importància en les interpretacions del registre. En aquest cas, per exemple, el tipus d'explotació del paisatge és similar en els tres casos tractats, encara que amb variacions regionals. Tot i que a escala d'assentament presentin característiques molt diferents, el bestiar i els ramats van ser un element clau en aquests tres societats prehistòriques. De manera molt interessant, en aquest capítol, es relacionen els tipus de ramat i els tipus de restes vegetals trobades als jaciments, per a suggerir possibles elements clau que podrien oferir aquestes comunitats a tall de *sub-plus* en les seves relacions comercials.

Seguidament, el setè capítol està dirigit per Joana Sofaer i analitza els materials del conjunt de jaciments des del punt de vista de la tecnologia i de les manifestacions artístiques. L'estudi es presenta de manera comparativa entre els tres jaciments i analitza des de la construcció de les cases fins als objectes de ceràmica. La perspectiva que presenten és força interessant, ja que s'uneixen temes com les matèries primeres utilitzades amb el concepte de creativitat. Els objectes tractats en aquest capítol representen la cultura material més emprada en la vida diària a Thy, Százhalombatta i Molte Polizzo. L'autora deixa clar que cada comunitat hauria articulat conjunts materials específics per a cada període històric i que aquestes eleccions haurien estat en part afectades pels recursos locals, com es pot veure per exemple en els materials constructius. Però també cal situar les innovacions tecnològiques en el context cultural i no pas com a fets aïllats. Finalment, creiem molt encertada la reflexió següent de l'autora a tall de conclusió del capítol: «Each community also reveals different linkages among crafts, with distinct technical and social relationships between crafts and craftspeople. Taking a comparative perspective allows us to articulate the notion of contextual difference in specific ways. Yet much remains to explore, and our understanding of the technology and craft of later prehistory is only beginning» (p. 217).

El darrer capítol porta per títol el mateix nom del llibre *Organizing Bronze Age Societies*. Els autors són Timothy K. Earle y Kristian Kristiansen i plantegen aquest text com unes conclusions generals, on tenen cabuda noves interpretacions del context arqueològic, reflexions teòriques i noves preguntes de recerca sorgides com a fruit d'aquests anys de projecte. Els temes que tracten estan relacionats amb les temàtiques exposades en els capítols anteriors i de manera transversal: les produccions locals i els patrons de consum a l'Edat del Bronze; el comerç i les xarxes d'intercanvi; el paper dels guerrers i dels comerciants en aquestes comunitats; el paper de la cultura material com a element identitari, i a l'últim, el tema amb més controvèrsia que és el de les estructures socials de l'Edat del Bronze i l'emergència de les jerarquies i divisions socials durant aquest període. Es tracta d'un bon colofó per al llibre, perquè els autors són capaços de sintetitzar i d'expressar les dades arqueològiques fins a treure el màxim suc interpretatiu.

A continuació d'aquest darrer capítol hi ha tres annexos finals. El primer fa referència a les institucions que han participat en el projecte al llarg dels diversos anys. El segon mostra les tesis doctorals que se n'han derivat. I el tercer és un recull de publicacions relacionades amb els quatre jaciments que han format part d'aquest gran estudi sobre l'Edat del Bronze.

Per concloure, podem dir que el llibre és una lectura ineludible per aquelles persones interessades en l'Edat del Bronze. A cada capítol trobem algun tema rellevant per a explorar. Col·lectivament és capaç de donar una visió fascinant sobre la majoria de matèries de recerca actual que els diferents autors exposen. Es tracta d'una obra que presenta novetats en la recerca i planteja noves preguntes que han de ser noves vies d'investigació per a explorar la Prehistòria recent europea.

Maria Yubero Gómez